

L'estructura agrària i la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell

Català

L'estructura agrària i la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell

En l'anàlisi de l'economia de l'Alt Urgell del segle XIX destaquen les característiques d'una economia de muntanya tradicional, basada en l'autoconsum, i d'un estancament, degut a l'aïllament i a la falta de comunicació. L'autoconsum inclou produccions destinades al mercat local, que configura una organització econòmica autòctona. La necessitat d'autoabastir-se obliga a orientar l'agricultura cap al policultiu extensiu de rendiment baix. La vinya era el principal cultiu destinat al mercat local, especialment Andorra i la Cerdanya. La ramaderia era de règim extensiu, seguint un sistema d'usos i costums, dret d'empru i contractes de conlloc que es completa amb la transhumància.

Els terrenys comunals responen a una organització econòmica que equilibra la propietat privada, dedicada al conreu i l'espai comunal dedicat a activitats agrosilvopastorals. El comunal proporciona pastures, possibilita les artigues i conrear-ne una part. És una font alternativa d'ingressos, tant per a les cases pairs que mantenen el patrimoni familiar heretat, com sobretot per a les noves cases originàries de les primeres i formades pels fills sense terres. La lenya i la fusta tretxa dels boscos comunals permet satisfer les necessitats de les cases, de les terres de conreu i és una important entrada de diner mitjançant la seva comercialització, individual o per part de l'ajuntament, per les subhastes de fusta. Hi ha altres aprofitaments que satisfan un ampli ventall de serveis domèstics i el seu ús no era negligible: calç, pedra, teules, guix, aigua de les fonts i productes comestibles, i la recol·lecció de fruites silvestres, bolets i la caça menor.

Castellano

La estructura agraria y la propiedad de la tierra en la segunda mitad del siglo XIX en el Alt Urgell

En el análisis de la economía del Alt Urgell del siglo XIX destacan las características de una economía de montaña tradicional, basada en el autoconsumo, y de un estancamiento debido al aislamiento y a la falta de comunicación. El autoconsumo contempla producciones destinadas al mercado local, que configura una organización económica autóctona. La necesidad de autoabastecerse obliga a orientar la agricultura hacia el policultivo extensivo de bajo rendimiento. La viña era el principal cultivo destinado al mercado local, especialmente Andorra y la Cerdeña. La ganadería era de régimen extensivo, siguiendo un sistema de usos o costumbres, derecho de emprío y contratos de conlloc que se completa con la trashumancia. Los terrenos comunales responden a una organización económica que equilibra la propiedad privada, dedicada al cultivo, y el espacio comunal, dedicado a actividades agro-silvo-pastorales. El comunal proporciona pastos, posibilita las artigas y cultivar una parte. Es una fuente alternativa de ingresos, tanto para las casas troncales que mantenían el patrimonio familiar heredado, como sobretodo para las nuevas casas originarias de las primeras y formadas por los hijos sin tierra. La lenya i la madera extraída de los bosques comunales permite satisfacer las necesidades de las casas, de las tierras de cultivo y es una importante entrada de dinero mediante su comercialización, individual, o por parte del ayuntamiento por medio de las subastas de madera. Hay otros aprovechamientos que satisfacen un amplio abanico de servicios domésticos y su uso no era negligible: cal, piedra, tejas, yeso, agua de las fuentes y productos comestibles, y la recolección de frutos silvestres, setas y la caza menor.

Français

La structure agraire et la propriété du sol à la moitié du XIXème siècle à l'Alt Urgell.

L'analyse de l'économie de l'Alt Urgell au XIX met en exergue aussi bien les caractéristiques d'une économie de montagne traditionnelle dont le pilier était l'autoconsommation, mais aussi l'étalement causé par l'isolement et un manque de communications. Cette autoconsommation caractérisée par des productions destinées au marché local provoque une organisation autochtone. Le besoin de s'approvisionner soi-même a obligé à réorienter l'agriculture vers une diversification des cultures extensives à faibles productions. La vigne était la principale culture destinée au marché local, surtout l'Andorre et la Cerdagne. L'élevage était exploité de façon extensive selon un système d'us et coutumes, droit de pacage [empru] et de contrats d'estivages [conlloc] qui complète la transhumance. Les terrains de la mairie suivent une organisation économique utilisée de façon équitable entre l'espace privé destiné à la culture et l'espace municipal dédié aux activités agro-silvo-pastorales. Le terrain de la mairie permet le pâturage, facilite les concessions de droits d'essartages [boïgues] et une partie peut être exploitée. C'est une source possible de recettes aussi bien pour les familles qui possèdent un patrimoine familial hérité, comme pour celles issues des premières et constituées par les enfants cadets dépourvus de propriétés. Le bois combustible ou matière première des terrains appartenant à la mairie permet de subvenir aux besoins des maisons, des terres consacrées à la culture, et il s'agit là d'un important apport économique grâce à sa commercialisation, développée soit de façon individuelle soit par la mairie grâce aux ventes aux enchères de bois. Il existe d'autres produits dont on peut profiter et dont l'utilisation satisfait un large éventail de services domestiques n'est guère négligeable: chaux, pierres, tuiles, plâtre, eau de source, produits comestibles, et la cueillette de fruits sauvages, champignons et chasse au menu gibier.

* Jordi Nistal i Refart (la Seu d'Urgell, 1957)

Llicenciat en geografia i història per la Universitat de Barcelona. Professor de geografia i història a l'IES Joan Brudieu de la Seu d'Urgell.

Col·laboracions: Elaboració de l'enquesta pública del Pla comarcal de muntanya. Consell Comarcal de l'Alt Urgell, 1986.

Publicacions: "La cooperativa Lletera del Cadí en el marc de les transformacions socioeconòmiques del Pirineu". *Salit, papers d'història de la Seu*. Ajuntament de la Seu d'Urgell, 1991.

"Geografia Humana". *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt, Volum 1*. La Seu d'Urgell, 2001.

"El context històric del Rec dels Quatre Pobles: espai físic i activitat agrària de l'Urgellet al segle XIX". *La comunitat del Rec dels Quatre Pobles: passat, present i futur*. Departament d'Indústria, Comerç i Turisme. Institut Català de l'Energia, 2002.

jnistal57@gmail.com

1. L'estructura agrària

1.1. Les fonts

Les principals fonts documentals utilitzades en aquest estudi han estat sobretot els *amillaraments* i, en menor mesura, els llibres d'*apeo*, de la segona meitat del segle XIX, dels pobles de la comarca que n'han conservat.

Els amillaraments sorgiren l'any 1845 amb la reforma tributària d'Alejandro Mon, ministre de Finances del govern moderat de Narváez, que introduí a tot l'Estat espanyol la contribució territorial directa sobre immobles, conreus, ramaderia, indústria i comerç. La major part dels municipis de l'Alt Urgell confeccionaren els seus amillaraments en el període comprès entre 1850 i 1865 i els van mantenir, en els trets essencials, fins a mitjan segle xx. Aquests llibres, realitzats per funcionaris de l'administració assessorats per una junta pericial formada per una comissió de principals propietaris i membres de l'ajuntament, ens proporcionen informació referent als propietaris del municipi, el nombre de finques de cada propietari i la seva extensió, la qualitat de la finca i el tipus de conreu, i la valoració a efectes contributius.

El problema més greu que presenta aquesta font documental és l'ocultació dels propietaris, per reduir les despeses de contribució. Aquest desavantatge, gens estrany si atenem el caràcter fiscal de la font, és compensat per l'exhaustivitat de la informació que proporciona, cosa que el fa un document imprescindible per abordar l'estudi de l'estructura agrària i la distribució de la propietat dels municipis de l'Alt Urgell al segle xix. En aquest sentit, he de fer servir onze documents: nou amillaraments i dos llibres d'*apeo*, compresos entre 1853 i 1889, procedents dels arxius municipals de la comarca. Vuit corresponen a la subcomarca de l'Urgellet: amillaraments de la Seu d'Urgell (1862), el Pla de Sant Tirs (1861), Vila i Vall de Castellbò (ambdós de 1866), Noves de Segre (1861) i Castellàs del Cantó (1871), i llibres d'*apeo* d'Alàs i Torres (1864) i Montferrer (1889). Els tres restants procedeixen de la vall de la Vansa i Tuixén: amillaraments de Sorribes de la Vansa (1853), Tuixén (1859) i Josa de Cadí (1860).

Ensems amb els documents fiscals he investigat altres fonts, documentals i orals, que m'han permès completar la informació principal. Entre les primeres haig de destacar el conegut *Diccionario geográfico, estadístico de España*, de Pascual Madoz, editat el 1845, i les respostes al qüestionari de Francisco de Zamora a la Cerdanya, la Vallferera, Andorra i Castellbò –les dues últimes inèdites i malgrat que fossin escrites entre 1787 i 1790, proporcionen una informació molt valuosa per entendre determinats aspectes de l'estructura agrària del període estudiat–. El mateix es pot dir de

Conreus de regadiu al terme de Castellciutat.
Autor A. Bertomeus (Centre Excursionista de Catalunya)

Conreus de secà i eines agrícoles a l'Urgellet. Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell. Fons Miravittles.

l'Interrogatorio al que deben contestar todos los pueblos de España, realitzat l'any 1803 per encàrrec del rei Carles IV i del qual he pogut consultar el referent a la Seu d'Urgell. També he rastrejat algunes fonts procedents de patrimonis particulars, com ara la de la junta dels veïns de la muntanya de Tost, especialment interessant per conèixer el procés de transformació dels comunals. Per últim, el contacte i la relació habitual amb els pagesos de la comarca m'ha permès copsar alguns aspectes puntuals que no apareixen a les fonts esmentades, ni a la bibliografia consultada, i que han conferit un millor lligam entre tots els elements que intervenen en l'activitat agrària tradicional. Per això vull agrair les valuoses aportacions de Pere Massana, de ca l'Ignasi de Montferrer, i de Jordi Ribó, de cal Ribó d'Adrall, les converses amb els quals han estat una important font de coneixement.

1.2. L'agricultura

1.2.1. Característiques i distribució de la superfície de conreu

A la segona meitat del segle XIX, l'Alt Urgell mantenia les característiques d'una economia de muntanya tradicional, basada en una agricultura en gran part d'autoconsum i amb una continuïtat respecte als segles anteriors. Aquest estancament en la vida econòmica estava motivat per l'aïllament i la manca de comunicació amb la resta de Catalunya, cosa que agreujava la situació perifèrica i marginal de la comarca respecte a les àrees més dinàmiques del litoral i el prelitoral, alhora que contribuïa a polaritzar l'agricultura catalana, com ha posat de manifest Emili Giralt, en dues àrees ben diferenciades i amb tendència a diferenciar-se encara més en el transcurs del segle: una agricultura comercialitzada, moguda i estimulada en el seu perfeccionament pel comerç d'exportació o per una forta demanda interior, i una agricultura estacionària dedicada al consum local o comercial.¹

En aquest context, el predomini de l'autoconsum no exclouïa l'existència de determinades produccions destinades al mercat –principalment la vinya– però en el marc d'un intercanvi local o entre comarques veïnes, la qual cosa configurava una organització econòmica autòctona, centrada al voltant d'uns pocs mercats locals o comarcals: la Seu, Organyà, Oliana, etcètera. La necessitat d'autoabastir-se, però, obligava a orientar l'agricultura cap al policonreu, amb el predomini d'una agricultura mediterrània en bona part extensiva i de baixos rendiments que, en molts casos, arribava al seu límit ecològic.

Així, tal com s'observa en els quadres referents a la distribució de la superfície conreada a la segona meitat del segle XIX, el conreu més estès a tots els municipis eren els cereals, seguits de la vinya, exclusiva de les terres baixes de la ribera; els prats, les hortes i els arbres fruiters apareixien també a tots els municipis encara que ocupant una superfície molt menor.

---

1. GIRALT E. "L'agricultura". *Història econòmica de la Catalunya Contemporània, V.ii*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990. p. 210.

Distribució de la superfície conreada a la segona meitat del segle XIX (municipi de la muntanya)

		altitud: 965 m		
La Vinya (Borbon) 1855		Conreus	Jornals	%
	regada (5%)	Horta	1,5	0,3
		Prata	22,5	4,7
		Canals	491,6	84,7
		Prata sec	1	0,2
sec (94,9%)	Vinya	476,5	84,8	

		altitud: 1.205 m		
Tubán 1859		Conreus	Jornals	%
	regada (7,8%)	Horta	25,2	1,4
		Prata	199,9	8,2
		Canals	1623,7	52,3
		Prata sec	1	0,0
sec (92,2%)	Total	1750,8	89,9	

		altitud: 1431 m		
Jaca de Cail 1860		Conreus	Jornals	%
	regada (1,2%)	Horta	5,1	0,3
		Prata	1	0,0
		Canals	489,7	55,7
		Prata sec	1	0,0
sec (98,7%)	Total	414,8	99,9	

		altitud: 1.462 m		
Tala 1869		Conreus	Jornals	%
	regada (100%)	Horta	13,8	2,9
		Prata	449	87
		Canals	489	87
		Prata sec	1	0,0
sec (0%)	Total	459,6	99,9	

		altitud: 800 – 1.400 m		
Vall de Castelló* 1822		Conreus	Jornals	%
	regada (100%)	Horta	19,2	0,6
		Prata	2298,4	77,5
		Canals	229,8	7,6
		Prata sec	433,1	14,3
sec (0%)	Total	3050,2	99,9	

		altitud: 1.301 m		
Castelló del Cerdà* 1871		Conreus	Jornals	%
	regada (17,3%)	Horta	183	12,6
		Prata	722	77,1
		Canals	94	9,2
		Prata sec	1	0,0
sec (82,7%)	Total	1000	89,8	

* La Vall de Castelló comprenia els pobles de Sant Joan, Canals, Tala, Les Fins, Sant Andreu, Santa Creu, Sò, Albet, Solanell, Sardeny i Solanell.

* Castelló del Cerdà comprenia els pobles de Castelló, Janyar, i de Torrel i Ràcon.

Distribució de la superfície conreada a la segona meitat del segle XIX (municipi de la ribera)

		altitud: 100 m		
La Seu d'Urgel 1852		Conreus	Jornals	%
	regada (88,7%)	Horta	24,3	1,6
		Prata	711,4	48,2
		Canals	132	8,9
		Prata sec	134,8	8,4
sec (11%)	Vinya	485,9	31,8	
	Total	1473,1	96,7	

		altitud: 100 m		
Pla de Sant Tir 1863		Conreus	Jornals	%
	regada (90,6%)	Horta	—	—
		Prata	816,5	26,3
		Canals	139,3	5,3
		Prata sec	383,6	16,0
sec (9,4%)	Vinya	1083	32,3	
	Total	2001,4	96,6	

		altitud: 100 m		
Noya de Senoja 1851		Conreus	Jornals	%
	regada (17,4%)	Horta	31,2	1,5
		Prata	217,9	10,6
		Canals	103,9	5
		Prata sec	130	6,3
sec (82,6%)	Canals	27,6	1,3	
	Vinya	32,6	1,6	
	Canals	12,6	0,6	
	Vinya	348,9	17,4	
	Vinya	301	14,8	
	Total	1809,8	88,8	

		altitud: 100 m		
Martorell 1864		Conreus	Jornals	%
	regada (71,7%)	Horta	0,16	0,07
		Prata	180,6	52,3
		Vinya	13,1	3,5
		Prata	30,2	8,5
sec (28,3%)	Canals	8	2,3	
	Vinya	362,6	99,1	
	Total	293,3	99,7	

		altitud: 100 m		
Alta 1862		Conreus	Jornals	%
	regada (8,8%)	Horta	18,1	1,3
		Prata	296,2	18,8
		Canals	181,7	12,4
		Prata sec	81,2	5,7
sec (91,2%)	Vinya	369,4	23,3	
	Total	1223,6	88,8	

		altitud: 100 m		
Vila de Castelló 1868		Conreus	Jornals	%
	regada (16,4%)	Horta	5,5	1,2
		Prata	6,5	1,4
		Canals	55	12,2
		Prata sec	254,5	55,7
sec (83,6%)	Vinya	118	26,2	
	Total	433,5	99,7	

Destaca l'extensió de les terres de regadiu, molt important als municipis de la ribera, especialment la Seu i Montferrer, amb el 58,7% i el 71,7% respectivament, de les terres de conreu regades i on es cultivaven horta, cereals i prats i, fins i tot a Montferrer, una petita proporció de vinya. L'extensió assolida de l'àrea regada d'ambdós municipis fou deguda a la construcció d'importants obres de rec a la primera meitat del segle XIX, en concret el rec de l'Olla i Segalés a la Seu i dels Quatres Pobles a Montferrer.²

A la resta de municipis la superfície regada es trobava per sota el 50%, encara que mantenia uns percentatges superiors al 30% en els altres dos municipis de la ribera del Segre (Alàs i el Pla de Sant Tirs); disminuïa de forma dràstica als municipis de les valls laterals, on se situava per sota del 20% (Noves de Segre i vila de Castellbò), i es convertia en residual o inexistent als municipis situats en les valls més elevades i els altiplans de la muntanya, on les superfícies de secà ocupaven més del 90%, o bé la totalitat, de la terra de conreu i les escasses superfícies de regadiu eren considerades, en alguns casos, eventuals.

1.2.2. Els cereals i els llegums: extensió, producció i rotació de conreus

Els cereals, com he dit, eren el conreu que ocupava més superfície agrícola. En deu dels onze municipis s'estenia per una àrea superior al 50% de la terra de conreu, amb importants variacions que anaven des de percentatges superiors al 60% a les terres de la ribera del Segre fins a més del 90% en els municipis de les valls altes de la muntanya. Aquestes diferències obeïen a les condicions climàtiques, mentre que a les terres baixes de la ribera, per sota dels 1.000 metres, la influència mediterrània, més intensa, permetia una gamma de conreus més àmplia, amb l'aparició de la vinya i de l'olivera, que ocupaven, especialment el primer conreu, importants extensions. A les terres altes, el clima més rigorós en limitava la implantació i els reduïa a quasi exclusivament el conreu dels cereals de secà, principalment d'aquelles variants, com el sègol, més adaptades a les baixes temperatures de la muntanya, on arribava fins a altituds superiors a 1.800 metres al vessant de la solana.³

El conreu del sègol no era, però, exclusiu d'entre els cereals, especialment a les terres baixes, on es produïen altres varietats de grans. En l'*Interrogatorio* de 1802, les produccions més importants de la Seu eren el blat, l'ordi i el sègol,⁴ amb unes quantitats equivalents a 1.500 fanegues⁵ cada un, i una petita producció de blat de moro de 8

2. AA. DD. *La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles: passat, present i futur*. Barcelona: Promotora del Rec dels Quatre Pobles. Generalitat de Catalunya. Institut Català d'Energia, 2002.

3. LOMBARTE, A. "L'activitat agrícola". *VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*. Saragossa, 1974, p. 160-161.

4. AMSU. *Interrogatorio a que deben responder todos los pueblos de Espanya para que el Departamento del Fomento general del Reino y Balanza de Comercio pueda presentar el censo de Población del año 1802 que le ha encargado S. M.* p. 6.

5. La fanega era una mesura de capacitat per a àrids pròpia del País Valencià i de les comarques occidentals de Catalunya, de valor variable segons els llocs. Al Pallars oscil·lava entre 26 i 28 litres, mentre que a Lleida era de 31,048 litres. *Diccionari de mesures catalanes*. Barcelona: Edit. Curial, 1996. p. 153.

fanques. Aquestes produccions eren insuficients per satisfer les necessitats de consum de la població, que superaven de més del doble les quantitats produïdes. El dèficit de grans es cobria amb els cereals, especialment sègol, procedents de la Cerdanya, com es constata en un informe datat el 31 de març de 1787.

*"La principal cosecha (de la Cerdanya) consiste en el centeno, vulgo segol i trigo, vulgo forment, la del centeno es muy considerable y a más de abastecer el país. Se extrae para el valle de Ribas, las baronías de Pinós i Mataplana y para la ribera de la Seo de Urgel cantidades muy notables".*⁶

Per al comerç dels cereals es disposava de dues mesures de pedra, existents encara avui dia, situades al cap del carrer Major de la Seu –l'última fou construïda el 1840–. A aquest mercat hi acudia la població de la comarca i fins i tot d'Andorra, com posa de manifest Francisco de Zamora en la seva enquesta de les valls d'Andorra.

*"Se abasteixen los pobles de blat que se cullen, seguel y quant faltie prentio de la renda y acabat est lo compren al mercat de la Seu de Urgell".*⁷

El sistema de conreu dels cereals era diferent segons que la terra fos de secà o de regadiu. Al secà s'aplicava un sistema d'explotació extensiu, basat en la rotació biennal, que obligava a la pràctica del guaret. La terra es dividia en dues parts o fulles. En la fulla de cereals se sembrava al setembre a tot arreu, però la sega o trilla variava en funció de l'altitud; des del juny a les terres baixes de la ribera fins a l'agost o principi de setembre a les terres més altes de la muntanya.⁸

La fulla de guaret no es deixava en total repòs –guaret mort– durant l'any que durava, sinó que s'hi feia una sèrie de feines amb l'objectiu de regenerar la terra i de refer-ne la capacitat productiva que perdia l'any en què se sembraven cereals. Aquestes labors consistien principalment en llaurades i fangades en diversos mesos de l'any i la plantació de llegums a la primavera.

Les feines de llaurada es realitzaven tres vegades l'any: la primera a la tardor, després de deixar la terra en guaret; la segona a la primavera, a final de març, i la tercera fangada es feia al setembre, abans de tornar-hi a sembrar cereals. Abans de cada llaurada s'adobava la terra amb fems, barrejats amb palla, procedents del bestiar domèstic. Zamora constata aquestes pràctiques a Castellbò, on s'afirma que "la especie de abono después del estiércol es que antes de la siembra tres veces bien labradas".⁹ També a Tírvia, al límit del Pallars Sobirà amb l'Alt Urgell, es diu:

"El principal abono para beneficiar las tierras es ararlas bien y al tiempo oportuno y arrancar la raíces de las hierbas malas y el estercolarlas bien; el principal estercolar

6. BARNOLAS, J. "Informe de Jaume Barnolas i de Cahors adreçat al fiscal del civil de la Reial Audiència de Barcelona 31 de març de 1787". VIGO, S; PUIG, X. *La Cerdanya de finals del segle XVIII vista per Francisco Zamora*. Tremp: Edit. Garsineu, 1999.

7. ZAMORA, F. "Resposta de les Valls d'Andorra al qüestionari de Francisco de Zamora" Text inèdit, p. 29.

8. ZAMORA, F. "Respostes de la Coma de Burg, Tírvia i la Vall Ferrera al qüestionari de Francisco de Zamora (1789-1790)" edit. Garsineu, Tremp, 1997. p. 35 i 84.

9. ZAMORA, F. "Respostes de Castellbó al qüestionari de Francisco de Zamora" Text inèdit, p. 11.

Conreus de vinya al costat del riu Segre.

Autor Lluís Marià Vidal. Fons Centre Excursionista de Catalunya.

Fira de bestiar al passeig de la Seu cap al 1890. Fons Guillem Plandolit.

es hacer dormir el ganado lanar i cabrio en los campos porque con sus excrementos y orines tenemos experimentado hacen fructificar más dichas tierras; el estiércol se hace principalmente con paja y los excrementos y orines de los animales".¹⁰

Els fems dels animals es complementaven amb altres tipus d'adobs, sobretot formiguers o boïcs, que consistien en fer garbes de llenya seca i brossa, cobrir-les de terra deixant un lloc per respirar a la part superior, i encendre el foc a la garba; un cop consumit s'escampava pel camp la terra cuita i les cendres. La presència de formiguers és documentada a tots els municipis; a la Seu, per exemple, s'afirma que els pagesos "*saben que a mas de estiércol hay otras cosas como hormigueros de la qual usan algunos*".¹¹ Segons testimonis verbals, les terres adobades amb formiguers eren especialment adequades per sembrar-hi patates, conreu que, com es pot observar al *Diccionario* de Pascual Madoz,¹² s'havia generalitzat per tota la comarca a mitjan segle XIX.

A la primavera, després de la segona fangada, es plantaven els llegums. A Castellbò el qüestionari de F. Zamora, ens proporciona una llista de la varietat de llegums:

"guisantes, guixas, avas, garvanzos, lentexas y la mejor de todas que merece atención de referirse por su bondad son las judías, y en día se cultivan las mismas que en el día de antes".¹³

El seu principal avantatge consistia que enriquien el sòl de nitrogen, precisament el que necessitaven els cereals, per la qual cosa ambdós conreus es complementaven.¹⁴ La seva producció era destinada principalment a l'autoconsum, però com que sovintejaven els excedents –la Seu produïa 600 quintars¹⁵ de llegums de diferents classes i en consumia 400 quintars¹⁶– es pot afirmar que existia un bon mercat comarcal d'aquests productes, que fins i tot s'arribaven a exportar a la resta de Catalunya.¹⁷

A les terres de regadiu, situades majoritàriament en les riberes del Segre, i en especial en els municipis de la Seu, el Pla de Sant Tirs i Montferrer, on els cereals de regadiu eren predominants, el sistema d'explotació variava substancialment. L'aportació del rec permet intensificar la producció i augmentar els rendiments. A Castellbò, F. de Zamora constata que "*una fanega de riego produce la mitad más que otra de secano*". Com a conseqüència, desapareix el guaret i s'estableix una nova rotació de conreus, amb cereals i fesols, seguint el cicle següent: els cereals se sembraven al setembre i se segaven al juny, època en la qual es plantaven els fesols, que es recollien a final d'estiu, quan es tornaven a plantar cereals.

10. ZAMORA, F. "Respostes de la Coma de Burg, Tírvia i la Vall Ferrera ..." p. 37.

11. AMSU. *Interrogatorio...* p. 4.

12. MADDOZ, P. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Barcelona: Edit. Curial, 1985.

13. ZAMORA, F. "Respostes de Castellbò..." p. 9.

14. FERRER I ALÒS, F. *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1987, p. 101.

15. El quintar era el pes equivalent a 4 roves o 104 lliures. A gran part de Catalunya un quintar equivalia a 41,600 kg. DD. AA. *Diccionari de mesures catalanes*, p. 223.

16. AMSU *Interrogatorio...* p. 7.

17. MADDOZ, P. *Diccionario...* V. II. P. 315.

18. ZAMORA, F. "Respostes de Castellbò..." p. 11.

1.2.3. La vinya: un conreu remunerador

La vinya era el segon conreu en extensió als municipis de la ribera. Dels set municipis on apareix aquest conreu, en cinc ocupa percentatges superiors al 25% de la terra i en un, el Pla de Sant Tirs, més del 50%, cosa que el situa en el conreu més estès d'aquest municipi; pel que fa a la vall de Castellbò, ocupa només un 7,6%, ja que es tracta d'un municipi molt extens i enlairat, bona part del qual es troba per damunt dels 1.000 metres, i comparteix les característiques pròpies dels municipis de muntanya situats per damunt del límit ecològic de la vinya.

Els ceps s'estenien per les riberes i els vessants de la solana, on es cultivaven en feixes o bancals de petites dimensions, que contribuïen a l'ocupació sistemàtica del territori i que encara avui dia, abandonats i mig coberts pel bosc, es poden observar en molts indrets de la comarca.¹⁹ Als bancals, la vinya se simultanejava amb altres conreus, com les oliveres i els cereals, tal com podem observar-ho en els amillaraments de Noves de Segre i de la vall de Castellbò, i en els altres, tot i no estar indicat, és coneguda la seva existència per altres fonts, com l'*Interrogatorio* de 1802, on es diu que a la Seu, "*los pocos olivos son en las viñas*".²⁰

La importància de la vinya als municipis de la ribera era deguda al seu valor comercial en el marc dels intercanvis entre comarques veïnes, principalment amb Andorra i la Cerdanya, on el seu conreu, a causa de la major altitud, tenia un paper molt secundari. Aquest comerç apareix documentat a totes les fonts consultades; Pascual Madoz el cita en diverses ocasions i destaca que les valls d'Andorra consumien anualment 4.000 cargues de vi,²¹ procedents de les riberes de la Seu.²² El mercat tradicional del vi s'hauria vist esperonat per la favorable conjuntura alcista dels preus a la segona meitat del segle XIX,²³ i la tardana arribada de la fil·loxera a la comarca. Aquestes condicions haurien fet de la vinya un conreu força remunerador per a les economies pageses, que, en molts casos, no disposaven de cap altre ingrés monetari, tal com manifestava el corresponsal del diari *La Renaixença* el 1891, un any després d'haver-se declarat la plaga de la fil·loxera a la comarca: "*La crisi serà terrible perquè hi falta el vi i els diners que es fan del vi, que serveixen per a tantes coses i són el principal element amb que compta el pagès per a fer cara a les seves necessitats i a les exorbitants i sempre creixents exigències dels governs*".²⁴ Aquests factors explicarien la importància que assolí la vinya, tant en superfície com en volum de producció, a la segona meitat del segle XIX, en especial en alguns municipis, com el Pla de Sant Tirs. Tanmateix, amb la destrucció produïda per la fil·loxera la producció davallarà ràpidament i mai més no tornarà a adquirir el seu antic valor comercial.

19. En alguns municipis com Estamariu i Pont de Bar les parets de pedra seca on es cultivaven les vinyes són ben presents i constitueixen un patrimoni arqueològic a preservar.

20. AMSU. *Interrogatorio*... p. 10.

21. La carga era una mesura de capacitat per a vi equivalent a 128 porrons o 121,40 litres. DD. AA. "Diccionari de mesures catalanes". P.135.

22. MADOZ, P. *Diccionario*... V. II. p. 40.

23. Sobre l'evolució dels preus del vi a Catalunya, vegeu GARRABOU, R.; PUJOL, J. "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX". *Recerques*, 19. També PUJOL, J. "La crisi de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i 1935". *Recerques*, 15.

24. IGLÉSIES, J. *La crisi agrària 1879-1900*. Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 183-184.

1.2.4. Els prats

Al costat dels dos grans conreus esmentats, els prats ocupaven una superfície molt menor, encara que estesa per quasi tots els municipis. Els percentatges no superen en cap cas el 15%, i més de la meitat se situen per sota del 10% de les terres de conreu. Els prats de regadiu els trobem sobretot a la ribera, per la major extensió de la xarxa de recs. A la muntanya, predominen els prats de secà o de regadiu eventual, i en un municipi, Josa de Cadí, són inexistents.

Els prats eren destinats a l'alimentació animal, cosa que en limitava enormement l'expansió, ja que en una agricultura d'autoconsum la terra era un bé escàs, ocupat, en gran part, per conreus destinats a l'alimentació humana. Per això, els farratges s'esmerçaven a alimentar la cabana local de bestiar, dedicada a l'ús agrícola i al transport, i a abastir les necessitats de carn del municipi, tal com es pot veure a la Seu, on s'afirmava que: "*las yerbas son muy escasas por ser corto el término, que sirven para el ganado de las carnicerías y bueyes de labranza*".²⁵ Tanmateix, es comprova un augment de la superfície de prats al llarg del segle XIX, sempre amb les limitacions imposades per les necessitats agrícoles, en aquells municipis de la ribera on hi hagué una major expansió dels regadius. Així, a la Seu el nombre de jornals de prats de prats de regadiu passà, entre 1723 i 1862, de 30 a 130 jornals, amb una evolució percentual del 2,3% al 9% entre ambdues dates.²⁶

1.2.5. Els horts i els arbres fruiters

Els horts eren els conreus que ocupaven menor extensió. En cap cas no arribaven al 3% de la terra de conreu. A tots els municipis la majoria dels propietaris disposaven de minúscules parcel·les d'horta, on es collien tota mena de verdures per satisfer el consum domèstic. Tot i ser un conreu de regadiu, en trobem també en terres de secà; eren els anomenats *hortals*, parcel·les situades en llocs on la terra mantenia un cert grau d'humitat, sense necessitat de regar-la.

Associats als horts es plantaven els arbres fruiters, que abundaven sobretot a la ribera, on en alguns pobles adquiriren una certa importància. Fou el cas d'Alàs, del qual Pascual Madoz diu que es produeixen: "*diferentes classes de frutas, entre las que se distinguen la manzana y pera, tanto de verano como de invierno, ya por su abundancia, ya por su exquisito gusto*".²⁷ Arfa es destacava per la producció de cireres, molt apreciades per "*su apreciado gusto*".²⁸ Finalment, Madoz assenyalava, també, que algunes d'aquestes fruites eren exportades a la resta de Catalunya.²⁹

1.3. La ramaderia: distribució, fires i pastures comunals

L'Alt Urgell ha tingut sempre, com correspon a una comarca de muntanya, una forta

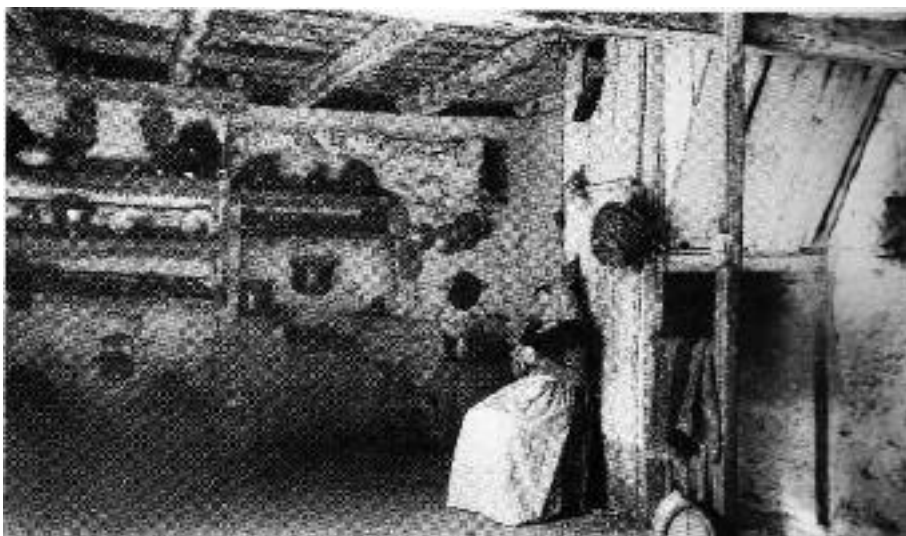
25. AMSU *Interrogatorio...*, p. 10.

26. NISTAL J. "El context històric del Rec dels Quatre Pobles: espai físic i activitat agrària a l'Urgellet dels segle XIX". DD.AA. *La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles...* p. 16

27. MADDOZ, P. *Diccionario...*, V. II. p. 24.

28. MADDOZ, P. *Diccionario...*, V. II. p. 80.

29. MADDOZ, P. *Diccionario...*, V. II. p. 315.

Interior del mas de Sant Miquel d'Alàs, un exemple de l'autosuficiència de les economies pageses de muntanya. Fons Institut Ametller.

Paisatge agrari de l'Urgellet al Pla de Sant Tirs a final del segle XIX. Autor Lluís Marià Vidal. Fons Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya.

tradicció ramadera. A la segona meitat del segle XIX la ramaderia era, però, molt diferent de l'actual i s'explotava de forma distinta. La més nombrosa era la ramaderia ovina, seguida de la bovina i la de peu rodó; mentre que de porcs, aviram i conills se'n trobaven a totes les cases per les necessitats de consum domèstic.

La distribució del bestiar distava molt de ser homogènia. A les terres baixes de la ribera, la ramaderia constituïa un complement a l'agricultura, considerada l'activitat econòmica principal i la més important font de riquesa, per la qual cosa el bestiar predominant era el destinat al treball: boví, mular asiní i cavallí. Als municipis de la muntanya, la ramaderia adquireix un protagonisme destacat, a causa de les limitacions agrícoles imposades per l'altitud i de l'existència d'abundants superfícies de pastura en terrenys de propietat comunal; en conseqüència, predominava el bestiar dedicat a la cria i la reproducció que en posseïen. Tot això, ho podem comprovar en els quadres que apareixen a la pàgina següent.

El bestiar boví era el més nombrós d'entre els destinats al treball i, en quasi la seva totalitat, estava constituït per bous, ja que pel seu major pes permetien unes llaurades més profundes que el bestiar de peu rodó. Tanmateix, el nombre de propietaris que posseïen bous era inferior als de peu rodó, principalment mules i ases, ja que els primers eren propietat de la pagesia més benestant i es tenien majoritàriament per parells -fins i tot trobem diversos grans propietaris amb quatre i sis bous-, mentre que els segons eren utilitzats sobretot pels petis i mitjans propietaris. Això s'observa especialment en el cas dels ases -anomenats *la mula del pobre*-, exclusius dels sectors més baixos de la petita pagesia. A l'extrem contrari, on el grau de riquesa era més alt, el bestiar cavallí era preponderant, sovint associat amb el boví.

A banda del treball de la terra, el bestiar de peu rodó es feia servir per al transport, tant de mercaderies com de persones, a les comarques del Pirineu i a bona part del territori català. La importància que adquirien aquests animals per la seva plurifamiliaritat i la forta demanda que generaven impulsà la cria de bestiar, principalment mular, per a un mercat que s'estenia per tot Catalunya. Carreras Candi destaca aquesta activitat a les muntanyes de la Seu d'Urgell, Sort i Viella i hi afegeix que les mules s'importaven de França i es criaven a les cases de pagès fins a l'edat de dos anys, quan es venien per a les feines del camp.³⁰

El comerç de bestiar es manifestava en l'existència de diverses fires de periodicitat anual, localitzades en els centres comercials i subcomarques de la ribera, com la Seu (fira de Sant Ermengol, 23-24 d'abril), Organyà (fira de Sant Andreu, el 28 de novembre, una de les més importants del Pirineu en les transaccions d'animals de peu rodó) i fins i tot en algunes *capitals de vall*, com Tuixén.³¹

L'altre classe de bestiar destinat a la cria, pel seu nombre el més important, era l'oví, i en menor proporció el cabrum, ambdós localitzats principalment als municipis de

30. CARRERAS CANDI, F. *Geografia General de Catalunya*. V. I, reproducció de la primera edició de 1908. Barcelona: Edicions Catalanes, 1980, p.658.

31. AMTJ El llibre d'actes de Tuixén del 7 de setembre de 1889 es fa ressò de la fira de bestiar que es feia en aquesta localitat el 28 de setembre, amb una gran afluència de forasters que realitzaven un bon nombre de transaccions.

Distribució de la ramaderia per municipis a la segona meitat del segle XIX

La Seu d'Urgell 1862			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (100%)	Boví	80	43.1
	Mular	45	32.3
	Caçall	21	15.1
	Asini	13	9.3
	Total	139	99.8

El Pla de Sant Tirs 1866			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (56.1%)	Boví	55	20.5
	Mular	31	11.6
	Asini	64	23.9
Granja i reproducció (43.8%)	Boví	23	8.6
	Oví	78	28.4
	Porcí	18	6.7
	Total	287	99.8

Noves de Segre 1861			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (17.2%)	Boví	64	8.5
	Mular	15	2.3
	Asini	40	5.3
Granja i reproducció (82.7%)	Oví	442	72
	Cabrum	60	8.5
	Porcí	20	3.1
	Total	631	99.7

Vall de Castellbó 1866			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (16.6%)	Boví	188	8.7
	Mular	67	3.3
	Asini	71	3.5
Granja i reproducció (83.3%)	Oví	1585	77.1
	Cabrum	75	3.7
	Porcí	50	2.4
	Total	2021	99.7

Tolú 1889			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (27.8%)	Boví	26	27.3
	Mular	8	8.4
	Asini	21	22.1
Granja i reproducció	Oví	60	42.1
	Total	95	99.9

Tulsián 1893			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (3.2%)	Boví	64	6.3
	Mular	10	0.9
	Asini	19	1.8
Granja i reproducció (96.7%)	Oví	800	79.4
	Cabrum	60	5.9
	Porcí	54	5.3
	Total	1037	99.6

Josa de Cadí 1880			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (5.8%)	Boví	129	4.9
	Mular	7	0.3
	Asini	18	0.6
Granja i reproducció (94.1%)	Oví	2415	92.2
	Cabrum	27	1
	Porcí	23	0.8
	Total	1037	99.7

La Vansa (Sorribes) 1853			
Destinació	Classes de ramaderia	Nº de caps	%
Al treball (6.5%)	Boví	50	5.7
	Mular	13	1.4
	Asini	20	2.3
Granja i reproducció	Oví	788	99.4
	Total	869	99.8

munyana, on la immensa majoria superava el 70% i en alguns –Josa de Cadí i Sorribes– el 80% de tot el bestiar del terme municipal.

Aquest gran nombre de bestiar oví cal atribuir-lo a la importància econòmica que tenia per a les economies pageses de la munyana i, en especial, de les cases més benestants, que concentraven una gran part dels caps de bestiar oví. Així, tots els grans propietaris declaren posseir importants ramats d'ovelles, mentre que els mitjans o petits propietaris en declaren un nombre molt baix o cap. El comerç d'aquest bestiar a través de les fires i els mercats esmentats i els beneficis que se'n derivaven propicià una relativa especialització ramadera entre els propietaris més importants i

establia la diferenciació social entre els diversos sectors de la pagesia de muntanya. La ramaderia s'explotava en règim extensiu, cosa que obligava a dedicar grans superfícies a pastures. Tots els municipis de muntanya, en proporció variable en funció de les condicions naturals que oferien a la ramaderia, disposaven d'abundants superfícies de pastura, situades per damunt dels 1.500 metres d'altitud. Les pastures, exclusives dels mesos d'estiu, eren aprofitades per als ramats del terme municipal, l'accés del qual era gratuït en ser propietat comunal; per als d'altres municipis veïns, a través dels drets d'empru,³² i per als procedents d'altres comarques de les terres baixes de la depressió central: l'Urgell, la Noguera, etcètera, l'administració dels quals es feia sota la forma de contracte de conlloc,³³ que representava un bon rendiment econòmic per als propietaris o termes que conllogaven pastures. Durant l'hivern, el bestiar quedava estabulat al poble i el de les terres baixes tornava a les pastures d'hivern, amb la qual cosa es completava el cicle de la transhumància estacional.

La importància de l'activitat pecuària es palesava en la densitat de camins ramaders. Rafael de la Torre explica que la majoria seguien les carenes interfluvials que separen l'Alt Urgell de les comarques veïnes i s'anaven reunint en carrerades de més importància, una de les quals, a la part baixa de la comarca, vorejava el riu Segre.³⁴

1.4. Conclusions

En l'activitat agrària de la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell es poden diferenciar dos models agraris: el de les terres baixes de la ribera i el de les situades a les valls més altes i els altiplans de la muntanya.

En el primer cas, l'activitat econòmica principal era l'agricultura. Hi predominava una agricultura de policonreu mediterrània, en gran part d'autoconsum, i que en molts casos arribava al límit ecològic, amb conreus com els cereals, la vinya, l'olivera, els prats, les hortes i els arbres fruiters.

La vinya era el principal conreu destinat al mercat, però en el marc d'intercanvis locals o entre comarques veïnes, especialment Andorra i la Cerdanya. La resta de conreus tenien com a principal destí l'autoconsum, però quan hi havia excedents també s'exportava a la resta de Catalunya, principalment llegums i algunes fruites. D'altra banda, el dèficit de gra es cobria amb cereals importats de la Cerdanya. Els prats i els horts ocupaven una superfície molt menor, especialment aquests últims, reduïts a minúscules parcel·les destinades al consum domèstic. Els prats eren destinats a l'alimentació animal, cosa que en limitava l'expansió en el marc de l'economia d'autoconsum de la centúria en els municipis on s'estengué el regadiu.

Els cereals eren el conreu més estès, però el sistema d'explotació variava segons que la terra fos de secà o de regadiu. Al secà s'aplicava un sistema d'explotació extensiu,

32. El empru eren els drets que un municipi tenia sobre els territoris d'altres termes.

33. El conlloc és un contracte entre un ramader i un propietari de pastures, pel qual aquest cedeix al primer el dret de pasturar el bestiar dins la terra del propietari durant un termini estipulat.

34. DD.AA. *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Edit. Aedos, V. II, 1964, p. 161.

basat en la rotació biennal, que obligava a la pràctica del guaret. Durant un any de repòs, a la fulla de guaret s'hi feien diverses feines amb l'objectiu de regenerar la terra i refer-ne la capacitat productiva que perdia l'any en què se sembraven cereals. Aquestes labors consistien en llaurades i fangades en diversos mesos de l'any i la plantació de llegums a la primavera. A les terres de regadiu, en especial a la Seu d'Urgell, Montferrer i el Pla de Sant Tirs, on al segle XIX es van fer importants obres de rec, s'intensificà la producció i augmentaren els rendiments, cosa que va permetre la desaparició del guaret i l'establiment d'una nova rotació de conreus amb cereals i fesols.

La ramaderia predominant a les terres baixes de la ribera era el bestiar destinat al treball boví, mular, asiní i cavallí, ja que era considerat un complement de l'agricultura. El bestiar boví, format principalment per bous, era el més nombrós d'entre els destinats al treball, mentre que per al transport es feia servir el bestiar de peu rodó, principalment mules i ases; la forta demanda que generaven aquests animals per la seva plurifuncionalitat impulsà la cria de bestiar, majoritàriament mular, per a un mercat que s'estenia per tot Catalunya i que es manifestava en les diverses fires anuals de la Seu, Organyà i Tuixén.

Als municipis situats en les valls altes i els altiplans de la muntanya, el model agrari estava centrat en la ramaderia. Això era degut a les limitacions agrícoles imposades per l'altitud, i a l'existència d'abundants superfícies de pastura en terrenys de propietat comunal. En conseqüència, hi predominava el bestiar dedicat a la cria i la reproducció, especialment l'oví, que constituïa la principal font d'ingressos dels propietaris que en posseïen i que establia la diferenciació social entre els diversos sectors de la pagesia muntanyenca.

La ramaderia s'explotava en règim extensiu seguint un sistema d'usos i costums, dret d'empriu i contractes de conloc, sobre les extenses superfícies de propietat comunal, on acudien, durant l'estiu, ramats procedents d'altres comarques de Catalunya, mentre que a l'hivern, el bestiar s'establava al poble i el de les terres baixes tornava a les pastures d'hivern, amb la qual cosa es completava el cicle de transhumància estacional.

L'agricultura d'aquestes terres altes és reduïda, quasi exclusivament, al conreu dels cereals de secà, principalment sègol, més adaptat a les baixes temperatures de la muntanya. La resta de conreus, prats i hortes, ocupaven superfícies minúscules i majoritàriament eren de secà o de regadiu eventual.

2. Estructura i transformació de la propietat

2.1. Metodologia i classificació de la propietat

Diversos són els problemes que sorgeixen en plantejar-se l'estudi de la distribució de la propietat de la terra. El primer és la classificació dels grups de propietat, on hi ha una heterogeneïtat i diversitat de models.³⁵ El criteri més habitual, i que s'ha seguit en aquest treball, consisteix a dividir la pagesia en tres grups, seguint un principi socioeconòmic:

---

35. FERRER I ALÓS, LL. *Pagesos, rabassaires i industrials...*, p.208-209.

la petita propietat o petita pagesia, la mitjana propietat o pagesia mitjana, i la gran propietat o pagesia benestant.

Entenem per petita pagesia aquella que no disposa de terra suficient per poder mantenir la subsistència familiar o bé que ho fa amb dificultats. Això l'obliga a cercar ingressos complementaris fora de la propietat per poder assegurar la subsistència.

La mitjana pagesia és la que disposa de terra per autoabastir-se i, fins i tot, en alguns casos, pot recórrer a llogar mà d'obra per ajudar en tasques puntuals de l'explotació. La pagesia benestant posseeix suficient quantitat de terra de conreu per veure's obligada a contractar mà d'obra, provinent dels pagesos sense terra (jornalers i mossos) i de la petita pagesia.

Un cop definit cada grup de propietaris, el segon problema per resoldre ha consistit a delimitar aquests sectors pagesos en el territori objecte d'estudi. La tasca és especialment delicada si es té en compte que els límits de la propietat depenen d'una multiplicitat de factors: terres de regadiu o de secà, aprofitament del sòl... i que les mesures agràries varien d'un lloc a un altre. Això impedeix establir una unitat de criteri vàlida per a tot el territori, per la qual cosa els historiadors adopten els que, a partir dels seus coneixements de la zona i del període que estudien, consideren més convenients.³⁶

A partir d'aquesta realitat, he adoptat com a criteri més significatiu l'existència del regadiu, ja que l'aportació de l'aigua permet intensificar la producció agrària i eliminar el guaret. Això m'ha dut a una classificació de la propietat diferent, entre els amillaraments, on més del 50% de la terra era de regadiu, i on predominava el secà. En segon lloc, he considerat només les terres dedicades a la producció agrícola i he negligit totes les altres classificades com a ermes, matolls i boscos. Tanmateix, s'hi han inclòs tots els propietaris, encara que fossin d'altres municipis, registrats a les fonts.³⁷ Per últim, he entrevistat diversos pagesos de la comarca per conèixer el concepte que tenen –i els límits on situen– de cada una de les tres categories en què he definit la propietat. Les respostes han estat bastant coincidents amb la metodologia emprada.

El resultat ha estat una doble classificació de la propietat en què he assignat, per a les terres de regadiu, i segons la mida de la Seu,³⁸ una extensió de 0-9 jornals per a la petita propietat; 9,10 - 18 jornals per a la mitjana propietat, i de més de 18 jornals per a la gran propietat. Pot semblar excessiu atorgar la categoria de gran propietari als pagesos amb més de 18 jornals de terra on predomina el regadiu, però s'ha de tenir en compte que la gran majoria dels propietaris posseïen menys de cinc jornals de terra, cosa que els feia percebre com a benestant una pagesia amb aquell nombre de jornals. Tot i així, s'ha d'atorgar un caràcter relatiu i aproximatiu a aquest tipus de classificació.

Per a les terres de secà he fixat el doble de jornals que per a les de regadiu; és a dir, 0-18 jornals per a la petita propietat; 18,01-30 jornals per a la mitjana propietat, i més de 30 jornals per a la gran propietat. En totes dues classificacions, he dividit el grup de la

36. MATEU I GONZÁLEZ, J. *Terra i treball a les Garrigues*. Lleida: Edit. Pagès, 1996, p. 36.

37. Un mètode semblant a l'aquí proposat per l'estudi de la propietat es troba a VICEDO I RIUS, E. *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents*. Barcelona: Edit. Crítica, 1991, p. 226-232.

38. Un jornal a la Seu d'Urgell a 2.179,02 m². DD. AA. *Diccionari de mesures catalanes*, p.165.

petita propietat en dos subgrups per tal d'identificar el sector més baix i feble d'aquesta pagesia.

2.2. Distribució de la propietat agrícola

Seguint la metodologia exposada he elaborat per a cada municipi una taula en què s'especifiquen els diversos intervals de jornals de cada grup de propietaris; el nombre de jornals i propietaris, amb els respectius percentatges de cada grup; i la relació jornal-propietari, tal com pot observar-se en les taules referents a la distribució de la propietat als municipis de l'Alt Urgell a la segona meitat del segle XIX que apareixen a continuació. De l'anàlisi i comparació entre elles he extret les següents conclusions, que tot seguit passaré a comentar.

El primer que s'observa és l'existència de dues tipologies de propietaris diferenciades per la situació geogràfica. D'una banda, les terres situades a la subcomarca de l'Urgellet, que tenen com a centre la ciutat de la Seu d'Urgell, i de l'altra les terres de la vall de la Vansa i Tuixén, a la part meridional de la serra del Cadí, constituïdes pels municipis de la Vansa (Sorribes) i Josa-Tuixén.

Els municipis de l'Urgellet es caracteritzaven per presentar, en tots els casos, una forta polarització en la distribució de la propietat de la terra entre la petita pagesia, molt majoritària, especialment en els sectors baixos (0-5 jornals en regadiu i 0-9 jornals en secà), però que tan sols posseïen una petita part de la terra, i una minoritària pagesia benestant (>30 jornals en secà), que concentrava una part significativa de la terra de conreu, en diversos casos superior al 50%. Entremig, la mitjana propietat (9,10-18 jornals en regadiu i 18,01-30 jornals en secà) tenia escassa presència, tant pel que fa als propietaris, com a la terra que controlava, cosa que accentuava, encara més, la polarització de la propietat. Si analitzem cada municipi podrem matisar i precisar més aquestes dades. Així, dels vuit municipis estudiats de l'Urgellet, el predomini de la petita pagesia era abassegador en tots, amb percentatges que variaven des del 68,1% del Pla de Sant Tirs –el municipi de menor proporció d'aquest grup– fins a percentatges superiors al 90% a la vila i vall de Castellbò, o molt propers a aquesta proporció, com en el cas de la Seu d'Urgell, amb un 89,8%. A la resta dels municipis els percentatges oscil·laven entre el 80% i el 90% d'Alàs-Torres, Noves de Segre i Castellàs, i entre el 70% i el 80% a Montferrer. Tanmateix, on s'observa millor la importància numèrica de la petita propietat és en els intervals més baixos d'aquesta pagesia. Aquest subgrup era en tots els municipis, excepte el Pla de Sant Tirs, el més nombrós de tots, amb percentatges que oscil·laven entre més del 80% a la Seu d'Urgell i vila de Castellbò; més del 70% a la vall de Castellbò, Noves de Segre i Castellàs, i superiors al 60% a Montferrer i Alàs-Torres. Establert el predomini numèric de la petita pagesia, vejam ara la terra que posseïa aquest grup de propietaris. S'observa que solament hi ha un municipi que concentrava més del 50% de la terra de conreu: la vila de Castellbò, amb un 54,9%. Els set municipis restants posseïen percentatges menors: tres entre el 40% i el 50% (la Seu d'Urgell, Alàs-Torres i Noves de Segre); dos entre el 30% i el 40% (el Pla de Sant Tirs i la vall de Castellbò), i dos més entre el 20% i el 30% (Montferrer i Castellàs). En conseqüència,

La Seu d'Urgell 1862					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-5	492,5	34,7	306	81,1	1,8
5,01-9	213,1	15	33	8,7	6,4
9,01-18	341,9	24,1	25	6,6	13,6
> 18	366	25,8	13	3,4	28,1
Total	1.414,60	99,6	377	99,8	3,7

El Pla de Sant Tins 1861					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	185,8	7,7	33	30	5
9,01-18	553	25,8	42	38,1	13,1
18,01-30	431,7	20,2	19	17,2	22,7
> 30	985,2	46,1	16	14,5	61,5
Total	2.135,7	99,8	110	99,8	19,4

Noves de Segre 1861					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	551,7	26,9	142	71,3	3,8
9,01-18	291,8	14,2	24	12	12,1
18,01-30	425,1	20,7	19	9,5	22,3
> 30	780	38	14	7	55,7
Total	2.048,6	99,8	199	99,8	10,2

Vila de Castelló 1866					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	249,3	33,9	94	81,7	2,6
9,01-18	154	21	12	10,4	12,8
18,01-30	88	12	4	3,4	22
> 30	242	33	5	4,3	46,4
Total	733,3	99,9	115	99,8	6,3

Tubó 1869					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	585	32,2	119	63,9	4,9
9,01-18	566,3	31,3	46	24,7	12,3
18,01-30	296	15,8	13	6,9	22
> 30	369,2	20,4	8	4,3	46,15
Total	1.806,5	99,8	186	99,8	9,7

Josa de Cadí 1860					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	256,9	63,1	90	90,9	2,8
9,01-18	75,8	18,6	6	6	12,6
18,01-30	73,8	18,1	3	3	24,8
> 30	--	--	--	--	--
Total	406,6	99,8	99	99,9	4,1

Montferrer 1889					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-5	91,5	16,6	55	67,9	1,6
5,01-9	66,2	12	9	11,1	7,3
9,01-18	103,4	18,7	8	9,8	12,9
> 18	290	52,8	9	11,1	32,2
Total	551,1	99,9	81	99,9	6,8

Aíns 1864					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	271,3	20	79	63,2	3,4
9,01-18	358,5	26,6	28	22,4	12,8
18,01-30	115,7	8,5	5	4	23,1
> 30	601,9	44,6	13	10,4	46,3
Total	1.347,4	99,7	125	100	10,7

Castellós 1871					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	164	14,6	59	74,6	2,7
9,01-18	115,7	9,9	9	11,3	12,3
18,01-30	45,3	4	2	2,5	22,6
> 30	796,8	71,3	9	11,3	86,5
Total	1.116,8	99,8	79	99,7	14,1

Vall de Castelló 1866					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	613,2	20	222	70,7	2,7
9,01-18	515,8	16,8	40	12,7	12,8
18,01-30	421,8	13,7	17	5,4	24,8
> 30	1.508,5	48,3	35	11,1	43,1
Total	3.059,1	99,8	314	99,9	9,7

La Vansa (Sombres) 1853					
Interval Jornals	Jornals	%	Propietaris	%	J/P
0-9	50	10,1	8	24,2	6,2
9,01-18	165,5	33,6	13	39,3	12,7
18,01-30	241	48,9	11	33,3	21,9
> 30	36	7,3	1	3	36
Total	492,5	99,9	33	99,8	14,9

tenim una petita pagesia que controlava una quantitat de terra molt inferior al seu nombre total. Si ens fixem en la relació entre jornals i propietaris, podem veure que era molt baixa, especialment en els sectors més petits, però més nombrosos, d'aquesta pagesia, amb una mitjana de 2,9 jornals de terra per propietari i amb cinc municipis per sota aquesta xifra. En conclusió, es pot afirmar que existia un gran predomini de la petita pagesia, però que disposava de molt poca terra per propietari.

A l'altre extrem de la taula ens trobem la situació contrària. La pagesia benestant era en tots els municipis minoritària. En la major part se situava al voltant, o per sota, del 10%, amb un màxim del 14,5%, al Pla de Sant Tirs, i un mínim del 3,4%, a la Seu d'Urgell. Tanmateix, la quantitat de terra que concentrava era molt superior al seu nombre, de tal manera que en la major part dels municipis hi havia una concentració de la propietat a mans de grans propietaris. Això era especialment evident a Montferrer i Castellàs, on la pagesia benestant posseïa el 52,6% i el 71,3% de la terra, respectivament; en tres municipis més –el Pla de Sant Tirs, Alàs-Torres i la vall de Castellbò– els percentatges oscil·laven entre el 44% i el 50%; dos municipis –Noves de Segre i vila de Castellbò– tenien percentatges del 33% i el 38%, respectivament; mentre que a la Seu d'Urgell la terra ocupada per aquest grup es reduïa a una quarta part del total, el 25,8%. Cal esmentar que en els municipis de menor concentració de la terra, el nombre de grans propietaris era també més baix. El resultat d'un nombre escàs de propietaris i una forta concentració de la terra a les seves mans era una relació jornals-propietari alta, encara que força equidistant, entre els 28,1 jornals-propietari de la Seu d'Urgell fins als 88,5 de Castellàs, amb una mitjana de 50,4 jornals-propietari. Podem concloure, doncs, l'existència d'una pagesia benestant minoritària, però amb una forta concentració de la propietat i un nombre elevat dels jornals-propietari.

La polarització de la propietat entre petits i grans propietaris a l'Urgellet s'acabava de confirmar amb l'escassa presència de la mitjana propietat, tant pel que fa al nombre de propietaris com de la terra que posseïen. Així, en cap cas, la mitjana pagesia era predominant, i si en alguns municipis, com la Seu d'Urgell i el Pla de Sant Tirs, podia tenir certa presència, en la majoria era testimonial.

A la vall de la Vansa i Tuixén s'aprecien canvis significatius. La característica més destacada era l'atomització en la distribució de la propietat, fet que constata amb la polarització que domina a l'Urgellet.

L'atomització, no exempta de matisos, s'observa en el predomini de la petita pagesia que agrupava la majoria de propietaris i concentrava la major part de la terra, i amb la presència testimonial o inexistent de la pagesia benestant. Tanmateix, si ens fixem en cada municipi podem precisar millor les afirmacions anteriors.

Així, Josa del Cadí és el municipi en què més bé s'observa l'atomització de la propietat, ja que la petita pagesia representava el 96,9% dels propietaris, amb predomini els sectors més baixos, que representaven quasi el 91%; alhora, tots els propietaris d'aquest grup concentraven el 81,7% de la terra de conreu, i el subgrup més baix, el 63,1%. Mentrestant, la mitjana pagesia era molt escassa i la gran pagesia era inexistent.

A Tuixén, la petita pagesia era també numèricament predominant, el 88,6% dels

propietaris, i es mantenia el pes majoritari del sector més baix, 63,9%. Simultàniament, la petita pagesia acumulava la major part de la terra (63,6%), amb una distribució homogènia entre ambdós subgrups. La pagesia mitjana i benestant, malgrat mantenir una certa presència (6,9% i 4,3% dels propietaris, i 15,8% i 20,4% de la possessió de la terra, respectivament), eren, però, molt minoritaris respecte als percentatges referents a la petita pagesia.

Sorribes de la Vansa presentava com a fet més destacable el desplaçament dels sectors més baixos de la pagesia cap al subgrup més elevat i la mitjana pagesia, tant pel que fa al nombre de propietaris (72,6%) com per la terra que concentraven (82,5%), cosa que trenca el predomini absolut que posseïen els petits propietaris en els altres dos municipis. No obstant això, la pagesia benestant es limitava a un sol propietari, amb 36 jornals de terra de conreu (el 7,3% de la propietat), en presència testimonial, cosa que confirma l'atomització de la propietat característica de tota la vall.

Pel que fa a la relació jornals-propietari, si ens fixem en els grups més extrems podem veure que els sectors de la petita pagesia tenien una mitjana de jornals per propietari de 4,6, el doble que a l'Urgellet, ja que a la vall de la Vansa i Tuixén disposen de més terra. Així mateix, els grans propietaris tenien una mitjana de jornal per propietari menor (41) que a l'Urgellet, cosa que confirma el menor grau de concentració i la tendència a l'atomització de la propietat que he apuntat.

2.3. La transformació dels comunals

La segona meitat del segle XIX assisteix a la fase decisiva de transformació de les estructures de la propietat comunal. La llei de desamortització civil impulsada pel ministre d'Hisenda i liberal progressista Pascual Madoz, el 1855, suposa la culminació d'un procés, els antecedents del qual es remunten als il·lustrats del segle XVIII, que té com a objectiu la privatització dels béns comunals i la consecució de la propietat *perfecta*, en desaparèixer la divisió de dominis –útil i directe– pròpia de l'Antic Règim.

Els comunals responien a una organització econòmica i territorial que mantenia un equilibri entre l'espai privat destinat al conreu permanent i l'espai comunal dedicat a activitats agro-silvo-pastorils. Segons la legislació liberal, eren considerats com a comunals tots els béns pertanyents al comú –a tots els veïns d'un municipi– l'aprofitament dels quals corresponia exclusivament a aquests veïns, que en gaudien de forma pacífica i gratuïta segons les formes consuetudinàries o legals de general aplicació dins de cada localitat, destinats a la satisfacció de necessitats pròpies de cada veí i no com a explotació lucrativa i comercial, i en què l'ajuntament era el representant de la comunitat de veïns i qui exercia en general la seva administració i policia, amb la qual cosa el municipi n'obtenia el domini.³⁹

La importància de les comunals en l'estructura agrària dels municipis de muntanya era fonamental. En primer lloc, proporcionava pastures gratuïtes, principal font de

39. BONALES, J. *Les muntanyes en venda. La desamortització de terres comunals a la conca de Tremp, 1855-1931*. Lleida: Edit. Diari de Ponent S. A., p. 9.

Paisatge agrari de policonreu al terme de Castellciutat.
Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell. Fons Miravittles.

Treball amb el cànem per a la fabricació de cordes.
Fons Institut Ametller.

beneficis de les cases benestants. En segon lloc, hi havia la possibilitat, amb el permís de la comunitat, de practicar-hi boïgues i de conrear una part del comunal; aquesta pràctica, coneguda com a *escalio*, constituïa una font alternativa d'ingressos, tant per a les cases troncal que mantenien el patrimoni familiar heretat com, sobretot, per a les noves cases sorgides de les primeres i formades per cabalers sense terra. En tercer lloc, la llenya i la fusta extreta dels boscos comunals permetia satisfer les necessitats energètiques de les cases, els adobs per a les terres de conreu, els materials constructius i alhora era una important entrada de diners, a través de la seva comercialització, ja fos individualment, o per part de l'ajuntament, per mitjà de les subhastes de fusta. Per últim, hi havia altres aprofitaments que satisfieien un ampli ventall de serveis domèstics i amb un ús no gens negligible: calç, pedres, teules, guix, aigua de les fonts i productes comestibles, com ara la recol·lecció de fruits silvestres, bolets i caça menor. Tanmateix, l'erosió de la propietat comunal havia començat molt abans del procés desamortitzador. Al segle XVIII, els il·lustrats, que associaven la idea de progrés amb la propietat privada, van impulsar un repartiment de les terres municipals mitjançant arrendaments de cens emfiteùtics, preferentment a llauradors i jornalers, per assegurar-ne la subsistència en un moment de creixement demogràfic. A la Seu d'Urgell es constaten diversos establiments de particulars en terres comunals entre 1702 i 1712 (concretament, vint-i-cinc de 1702, un de 1707, cinc de 1711 i cent seixanta-quatre de 1712). En cada contracte s'especifica el nom i cognom, la parcel·la o parcel·les arrendades i la partida on és situat: el pla de la Forques i Salit.⁴⁰

Aquests establiments, i els que s'aniran contractant al llarg del segle XVIII, provocaran diversos conflictes sobre les terres comunals, com el que es produí el 1789 entre l'ajuntament i la junta de propis de la ciutat d'Urgell, d'una banda, i els jornalers establerts en terres comunals de l'altra. La sentència de l'intendent Barón de la Linde anul·là els establiments que no haguessin estat atorgats per l'ajuntament, però concedia als jornalers la possibilitat de fer establiments a rabassa morta en terres comunals. A partir d'aquí, la privatització de les terres comunals de la Seu serà progressiva fins a l'exhauriment, com ho demostra la seva absència en l'amillament de 1862.

Un altre conflicte que reflecteix la pressió privatitzadora dels comunals es produí a Alinyà, on Montserrat Carbonell ha estudiat el plet que entre 1791 i 1827 enfrontà els habitants del poble, alineats en dos bàndols: capmasers i barraquers, sorgits de la diferenciació social i econòmica interna en el si de la pagesia i en què el duc de Medinaceli –senyor jurisdiccional i territorial– actuà com a àrbitre i alhora com a part interessada.⁴¹ Els capmasers eren els propietaris de les catorze cases antigues, formaven la pagesia benestant d'Alinyà i perseguïen la supressió de la propietat comunal, amb la demanda al duc de la cessió dels comunals en establiment. Contràriament, els barraquers eren els

40. AMSU, Escalio. Sec. Cort del batlle, sig. II.1.

41. CARBONELL, M. "Els comunals i la societat pagesa. Un exemple a l'Alt Urgell (finals s. XVIII-principis segle XIX)". *Recerques*, 13, Barcelona 1983, p. 123-152.

cabalers de les cases antigues que, en un context de creixement demogràfic, s'havien instal·lat en terres propietat dels capmasers i, amb el permís d'ells, havien construït barraques per viure-hi, fins a constituir un grup d'una trentena de famílies. Els barraquers vivien de la poca extensió de terra que els antics propietaris els havien cedit, i per tal de poder subsistir es veien obligats a practicar altres treballs complementaris: ampliar l'àrea conreada fent rompudes en els comunals, pasturar algun cap de bestiar propi o aliè... Així doncs, la privatització dels comunals suposava un empitjorament de les condicions materials de vida dels barraquers, raó per la qual s'hi oposaven.

La causa consta de dues parts, i és en la segona, 1803-1827, on es produeix l'enfrontament entre els dos sectors de la població esmentats. El conflicte esclatà quan els capmasers intentaren i aconseguiren excloure els barraquers de la possessió i usdefruit dels comunals i de la participació en els càrrecs municipals. El duc donà suport a les posicions dels més febles, com també va fer-ho el rei. Els capmasers perderen tots els enfrontaments amb la Reial Audiència i el 1827 sol·licitaren la continuació del plet que restà inacabat.

En resum, el litigi mostra la diferenciació econòmica al si de la pagesia i la voluntat del grup benestant de privatitzar l'ús dels comunals i excloure el sector més feble de la pagesia d'Alinyà, mentre que el duc de Medinaceli actuava com a àrbitre sensible als interessos dels més febles, però alhora com a part interessada, ja que oposant-se als més forts també afeblia els qui més podien amenaçar els interessos de l'aristocràcia. Durant la segona meitat del segle XIX, els canvis polítics (pujada al poder dels liberals), les crisis bèl·liques (Guerra del Francès i guerres carlines) i les necessitats econòmiques dels municipis van accelerar el procés privatitzador dels comunals. A la vila de Castellbò, entre 1813 i 1852, l'ajuntament, amb el consentiment de tot el comú, va vendre dinou trossos de terra comunal. En tots els casos, l'argument per justificar la venda fou el mateix: socórrer les necessitats econòmiques del municipi. Els compradors foren tots de Castellbò. Les peces privatitzades eren, en la seva major part, inferiors a un jornal –sol en un cas la peça comprada fou de quatre jornals– i es distribuïen entre erms, monts, horts i arenals; els preus de venda de cada parcel·la ascendiren a una mitjana de vint lliures.⁴²

Aquest exemple és il·lustratiu del fet que en decretar-se la desamortització civil una part de les terres comunals de la comarca havia estat repartida o alineada. La legislació desamortitzadora s'inicià amb la llei de l'1 de maig de 1855 (Llei Madoz), amb la qual es declaraven en venda, entre d'altres, les terres de propis i comuns dels pobles. Tanmateix, l'article 2 declarava exceptuats de la venda monts i boscos que el govern no creia oportú alinear, en ser declarat d'interès general o d'utilitat pública, així com també les terres d'aprofitament comunal, sempre que ho declarés el govern amb la prèvia sol·licitud dels municipis. Aquesta última clàusula donarà lloc a una allau de sol·licituds d'excepció, que es perllongaran al llarg de tota la segona meitat del segle

---

42. AMMC *Llibre d'acords de la vila de Castellbò, 1813-1852*.

XIX, però que paradoxalment serviran sobretot als interessos dels desamortitzadors en permetre el descobriment dels terrenys per part de l'administració, la qual denegava l'excepció i propiciava la subhasta.

El procediment desamortitzador consistia a taxar les propietats, fer-ne una subhasta pública i adjudicar-les al millor postor. Quan aquest cas es donava –moltes subhastes foren anul·lades per la pressió municipal o manca de postors– els béns passaven a ser propietat privada. Els compradors, majoritàriament d'origen local, ho eren a títol individual o col·lectivament, formant societats de veïns. En aquest segon cas, es pretenia donar un nou caràcter jurídic a l'anterior comú de veïns mantenint les pràctiques tradicionals en els antics comunals, que ara eren regulades en les noves escriptures de propietat de les terres, i evitar així la dislocació de les estructures socials i econòmiques al si de les comunals.

A l'Alt Urgell, tot i que el procés desamortitzador ens és encara força desconegut, tenim constància d'una compra col·lectiva i de la creació de la junta de veïns de la muntanya de Tost.⁴³ El document, datat al poble de Tost el 3 de maig de 1868, dóna fe de la cessió gratuïta que vint-i-quatre veïns dels diversos pobles de la vall de Tost fan a la comunitat pagesa de la vall de 3.911,49 ha de terra per tal de poder seguir realitzant les activitats que es feien en els comunals abans que la desamortització els privatitzés: pasturar els ramats, conrear algunes parts de cereals i hortalisses, treure llenya i fusta per als usos domèstics..., i evitar d'aquesta manera la situació de penúria en què havia caigut la població de la vall en perdre's els comunals. A més, la situació de misèria dels seus habitants es veia agreujada per l'augment demogràfic que tingué lloc en la primera meitat del segle XIX. Així, els vint-i-quatre propietaris justifiquen la cessió gratuïta a la comunitat d'una part de les seves propietats amb les següents paraules:

*"hallándose los otorgantes con algunos terrenos de que pueden prescindir, por tanto al efecto de fomentar la agricultura y buscar el bien de la clase proletaria en su distrito".*⁴⁴

El document especifica, però, que la propietat dels terrenys cedits es manté en poder dels creditors i que en cap cas no podran ser considerats com a comunals, sinó sols en qualitat de persones particulars.

La cessió de les terres quedava regulada per una sèrie de pactes i condicions que tots els membres de la comunitat es veïen obligats a respectar. El més important era la creació de la junta directiva, formada per vint-i-quatre propietaris, o els seus hereus, que havia de gestionar l'associació. A través del control de la junta directiva, els propietaris es reservaven el dret d'admetre a l'associació els veïns que considerin convenient; d'establir les porcions de terres exceptuades de l'ús general, ja sigui per ser parcel·les no cedides pels propietaris,⁴⁵ o per a la conservació de llenya i fusta; i també, la regulació dels passos i travesses en totes les partides de la terra cedida. Una altra clàusula estableix que tots els veïns hauran de pagar contribució pel conreu de terres

43. Junta de veïns de la muntanya de Tost. Escripcions notarials, 3 de maig de 1868.

44. Junta de veïns de la muntanya de Tost. Pàg. 4.

45. Junta de veïns de la muntanya de Tost. Pàg. 41 a 44.

cedides en proporció de la terra que conreï cadascú, i per parts iguals entre tots per les pastures dels ramats, llenyes, fusta i qualsevol altra cosa que s'utilitzi en comú de les esmentades terres.

L'escriptura de la junta de veïns de la muntanya de Tost és un exemple de la diferenciació social pagesa en el marc dels canvis de la propietat promoguts per la nova legislació liberal, a través de la desamortització civil, i la necessitat de mantenir els usos comunals tradicionals, essencials per mantenir l'equilibri i la subsistència de la comunitat pagesa. Així, els vint-i-quatre nous propietaris fan cessió a la resta de la comunitat d'una part de les seves terres per tal de mantenir els usos comunitaris tradicionals, garantir la pau social, les necessitats de mà d'obra puntual de les cases benestants, l'emigració temporal, el lliure accés del bestiar i l'aprofitament de les pastures. D'aquesta manera, s'evitava la pressió social sobre la terra de gran part de la comunitat pagesa, desposseïda de la propietat però no de l'usdefruit dels comunals, en un moment de fort creixement demogràfic com ho fou la primera meitat del segle XIX. Alhora, s'aturava l'emigració definitiva dels pobles de la vall de Tost a partir de certs nivells de riquesa, es mantenia la gestió col·lectiva dels recursos a través del control de la junta directiva de l'associació per part del nous propietaris, i finalment es frenava la via jurídica a la reivindicació dels comunals.

2.4. Conclusions

En síntesi, de l'anàlisi de la distribució de la propietat a l'Alt Urgell a la segona meitat del segle XIX es poden extreure les següents conclusions:

1- Existia una doble tipologia de la propietat, definida per la situació geogràfica: la subcomarca de l'Urgellet i la vall de la Vansa i Tuixén.

2- A l'Urgellet apareix una forta polarització de la propietat. La petita pagesia, tot i ser predominant, sols posseïa una petita part de la terra i disposava de molt poca terra per propietari. La pagesia benestant, en canvi, era minoritària, però concentrava una part important de la propietat de la terra i disposava d'un elevat nombre de jornals per propietari.

3- A la vall de la Vansa i Tuixén predominava l'atomització de la propietat. Els petits pagesos, i en menor mesura els mitjans, eren no solament majoritaris en nombre, sinó que també controlaven bona part de la terra de conreu, amb una relació jornals-propietari més favorable. Els pagesos benestants tenien una presència molt minoritària o fins i tot inexistent, amb una relació jornals-propietari més baixa.

4- Pel que fa a la transformació de la propietat comunal, la privatització iniciada al segle XVIII per influència dels il·lustrats, es veurà decididament impulsada pels canvis polítics del segle XIX de signe liberal, les necessitats econòmiques dels municipis i especialment la desamortització civil de Pascual Madoz, en posar-se a la venda, amb diverses excepcions, les terres dels propis i comunals dels municipis. En aquest context, la importància dels comunals en els municipis de muntanya propicià la creació, en el cas de la muntanya de Tost, d'una junta de veïns en la qual un grup de veïns, que havien comprat les terres comunals, cediren a la resta de la comunitat pagesa de la

vall de Tost l'usdefruit d'una part de les terres per tal de mantenir els usos comunals tradicionals, essencials per a l'equilibri i la subsistència de la comunitat pagesa, que ara eren regulats en els estatuts de la junta controlada pels nous propietaris.

Fonts documentals i bibliografia

AMAC. Arxiu Municipal d'Alàs-Cerc. Llibre d'apeo d'Alàs-Torres de 1864.
 AMAC. Arxiu Municipal de Montferrer i Castellbò. Llibre d'apeo de Montferrer de 1889.
 Amillarament de la vila i vall de Castellbò de 1866.
 Llibre d'acords de la vila de Castellbò, segle XIX.
 AMRU. Arxiu Municipal de Ribera d'Urgellet. Amillarament del Pla de Sant Tirs de 1861.
 AMSU. Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell.
 Amillarament de 1862.
Interrogatorio a que deben responder todos los pueblos de Espanya para que el Departamento de Fomento general del Reino y Balanza de Comercio pueda presentar el censo de población del año 1802 que le ha encargado S.M. Escalio Sec. Cort del Batlle, sig. II 1.
 Llibres d'actes de l'ajuntament de la Seu d'Urgell, segle XIX.
 Llibres d'actes de l'ajuntament de Castellciutat, segle XIX.
 AMTJ. Arxiu Municipal de Tuixén i Josa.
 Amillarament de Tuixén de 1859.
 Amillarament de Josa de Cadí de 1860.
 Llibres d'actes de l'ajuntament de Tuixén, segle XIX.
 AMVA. Arxiu Municipal de Valls d'Aguilar.
 Amillarament de Noves de Segre de 1861.
 Amillarament de Castellàs del Cantó de 1871.
 AMV. Arxiu Municipal de la Vansa. Amillarament de Sorribes de la Vansa de 1853.
 BARNOLAS, J. "Informe de Jaume Barnolas i de Cahors adreçat al fiscal del civil de la Reial Audiència de Barcelona, 31 de març de 1787". A: VIGO, S.; PUIG, X. *La Cerdanya finals del segle XVIII vista per Francisco Zamora*. Tremp: Garsineu, 1999.
 CARBONELL, M. "Els comunals i la societat pagesa. Un exemple a l'Alt Urgell (finals s. XVIII-principis segle XIX)". *Recerques*, 13, Barcelona, 1983.
 CARRERAS CANDI, F. *Geografia General de Catalunya*. Vol. I. Barcelona: Edicions Catalanes, 1980. [Reproducció de la primera edició de 1908]

AA. DD. *La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles: passat, present i futur*. Barcelona: Promotora del Rec dels Quatre Pobles. Generalitat de Catalunya. Institut Català d'Energia, 2002.
 AA. DD. *Diccionari de mesures catalanes*. Barcelona: Curial, 1996.
 AA. DD. *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Aedos, 1964. Vol. II.
 FERRER I ALÓS, LL. *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1987.
 GARRABOU, R; PUJOL, J. *El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX. Recerques*, 19.
 GIRALT, E. "L'agricultura". *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990. V. II.
 IGLÉSIES, J. *La crisi agrària 1879-1900*. Barcelona: Edicions 62, 1968.
 JUNTA DE VEÏNS DE LA MUNTANYA DE TOST. *Esriptures notaries*, 3 de maig del 1968.
 LOMBARTE, A. "L'activitat agrícola". *VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*. Saragossa, 1974.
 MADDOZ, P. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Barcelona: Curial, 1985.
 MATEU I GONZÁLEZ, J. *Terra i treball a les Garrigues*. Lleida: Pagès Editors, 1996.
 PUJOL, J. "La crisi de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i 1935". *Recerques*, 15.
 VICEDO I RIUS, E. *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents*. Barcelona: Crítica, 1991.
 ZAMORA, F. *Resposta de les Valls d'Andorra al qüestionari de Francisco de Zamora*. [Text no publicat]
 ZAMORA, F. *Respostes de la Coma de Burg, Tírvia i la Vall Ferrera al qüestionari de Francisco de Zamora (1789-1790)*. Tremp: Garsineu, 1997.
 ZAMORA, F. *Respostes de Castellbò al qüestionari de Francisco de Zamora*. [Text no publicat].